

**ПРИНЦИП ДОБРОВОЇШНОСТІ ШЛЮБУ: ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА
ДО СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЙОГО ДОТРИМАННЯ СУДДЯМИ
ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СВОЄЇ ТРУДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ
ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ**

**THE PRINCIPLE OF VOLUNTARINESS OF MARRIAGE:
FROM ROMAN LAW TO MODERN UKRAINIAN LEGISLATION
AND ITS OBSERVANCE BY THE COURT IN DIVORCE CASES**

**Пономаренко О.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О. І. Процевського**

*Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Харківський національний економічний університету імені Семена Кузнеця*

У статті досліджується принцип добровільності шлюбу від римського права до сучасного законодавства України та його дотримання суддями під час здійснення своєї трудової функції судом при розгляді справ про розірвання шлюбу. Метою статті є визначення принципу добровільності шлюбу та його елементів, для того, щоб оцінити рівень свободи людини та межі втручання органів державної влади, в тому числі і суду, у сферу особистого життя людини. Проаналізовано історичні аспекти розвитку цього принципу, його закріплення в міжнародних актах та національному законодавстві. Особлива увага приділяється правам людини, рівності, забороні дискримінації, гарантіям, що забезпечують добровільність шлюбу, особливостям здійснення професійних обов'язків судді при реалізації його права на працю. Розглядаються обмеження, які можуть впливати на право на шлюб та розірвання шлюбу, а також роль судді та органів державної влади у забезпеченні дотримання цього принципу. Підкреслюється, що порушення принципу добровільності шлюбу суддею відбувається під час здійснення правосуддя при реалізації його професійних обов'язків у площині права на працю судді. Автор пропонує виключити із сімейного законодавства норму, яка допускає ухвалення судом рішення про розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя за умови, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення. Акцентується увага на тому, що для розірвання шлюбу необхідне і достатнє лише волевиявлення одного або обох з подружжя на припинення шлюбу. Крім того, пропонується закріпити в цивільно-процесуальному та сімейному законодавстві правило про те, що заходи щодо примирення подружжя можуть бути застосовані судом лише за згоди на це обох з подружжя. Пропоновані автором зміни до законодавства слугуватимуть гарантією дотримання принципу добровільності шлюбу.

Ключові слова: рівність, права людини, заборона дискримінації, обмеження, гарантії, суддя, посада судді, орган державної влади, добровільність шлюбу, розірвання шлюбу.

The article examines the principle of voluntariness of marriage from Roman law to modern Ukrainian legislation and its observance by judges in the exercise of their labor function by the court when considering cases of divorce. The author formulates the purpose of the article as a definition of the principle of voluntariness of marriage and its elements, in order to assess the level of human freedom and the limits of interference by state authorities, including the court, in the sphere of a person's personal life. The article analyzes the historical aspects of the development of this principle, its consolidation in international acts and national legislation. Special attention is paid to human rights, equality, the prohibition of discrimination, guarantees that ensure the voluntariness of marriage, the features of the performance of a judge's professional duties when exercising his right to work. The restrictions that may affect the right to marriage and divorce are considered, as well as the role of the judge and state authorities in ensuring compliance with this principle. It is emphasized that the violation of the principle of voluntariness of marriage by a judge occurs during the administration of justice in the implementation of his professional duties in the area of the right to work as a judge. In addition, the author proposes to exclude from family legislation the norm that allows the court to adopt a decision on the dissolution of marriage at the request of one of the spouses, provided that it is established that the further joint life of the spouses and the preservation of the marriage would contradict the interests of one of them, the interests of their children, which are of significant importance. The emphasis is placed on the fact that for the dissolution of marriage, only the expression of the will of one or both spouses to terminate the marriage is necessary and sufficient. In addition, it is proposed to enshrine in civil procedural and family legislation the rule that measures for the reconciliation of spouses can be applied by the court only with the consent of both spouses. The amendments to the legislation proposed by the author will serve as a guarantee of compliance with the principle of voluntariness of marriage.

Key words: equality, human rights, prohibition of discrimination, restrictions, guarantees, judge, position of judge, state authority, voluntariness of marriage, dissolution of marriage.

Постановка проблеми. Одним із принципів правового регулювання шлюбу, який визнається і на міжнародному, і на національному рівні є принцип добровільності шлюбу [1, 2, 3]. Однак, дуже часто принцип добровільності шлюбу досліджується вченими виключно в аспекті добровільності укладення шлюбу [4]. Але такий підхід до розуміння цього принципу є досить обмеженим. Добровільність має супроводжувати шлюб протягом усього часу його існування і як обов'язковий елемент включати право на розлучення. Саме таке розуміння принципу добровільності шлюбу було сформульовано в римській правовій системі.

Розлучення є однією з найважливіших соціальних проблем сучасного суспільства. В усьому світі спостерігається тенденція до зниження кількості укладених шлюбів та збільшення кількості розлучень. Тому не дивно, що

окремі представники держави (депутати, посадові особи) в різних країнах роблять спроби знайти важелі впливу на населення, за допомогою яких держава зможе вирішити цю проблему. При цьому пропонується найрадикальніші заходи – введення податку на безшлюбність, підвищення державних мит за розлучення тощо.

Ці проблеми стояли і перед римською державою. Але римський народ зміг відстояти своє право на вільний шлюб. Британський вчений Едвард Гіббон описував такий випадок у своїй відомій праці «Історія занепаду і падіння Римської імперії». За часів диктатури Августа, «одного разу і тільки одного разу він зустрів щирий і наполегливий опір. Його піддані відмовилися від усякої політичної свободи, але вони заступилися за свободу сімейного життя [5]». Отже, досвід, здобутий у правовому регулюванні свободи шлюбу та її обмежень попередніми правниками

й дослідниками, безперечно, має бути врахований у сучасній науці та практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип добровільності шлюбу та його прояв у правовому регулюванні шлюбних відносин досить детально був досліджений у науці сімейного права. Велику увагу проблемам добровільності шлюбного союзу приділяли цивілісти кінця XIX – початку XX століття, які працювали в період кодифікації цивільного законодавства того часу. Прогресивні ідеї щодо добровільності шлюбу висловлювали такі вітчизняні цивілісти того часу, як О. І. Покровський, О. І. Загоровський, Г. Ф. Шершеневич, Д. І. Мейер. Не можна оминути увагою і фундаментальну працю київського вченого Л. Н. Казанцева «Въ связи съ историческими формами римскаго брака. Періодъ языческой. Историко-юридическое изслѣдованіе» [6], в якій детально розглядаються історичні форми римського шлюбу та аналізується вплив цих форм на правове регулювання розлучення кінця XIX століття. У сучасній науці інститут шлюбу в римському праві та його рецепцію в правові системи континентальної Європи глибоко були досліджені в дисертації О. О. Балко [7]. У сучасній науці сімейного права на тему шлюбу та його припинення було захищено кілька дисертацій, серед яких необхідно відзначити дисертації О. І. Сафончик (2015 р.) [8], Л. Г. Грицишиної (2022 р.) [9]. Окремі аспекти принципу добровільності шлюбу були розкриті М. Менджул [4]. Однак, найчастіше проблеми добровільності шлюбу в сучасних роботах досліджуються лише в аспекті проблем застосування актуального шлюбного законодавства, в той час як розуміння цих проблем необхідно шукати в самій сутності шлюбу як особливого зв'язку особистого, сексуального і духовного характеру між людьми. Лише сприйняття шлюбу виключно як особистого союзу дасть змогу обґрунтувати жорсткі правила щодо неможливості втручання публічно-правових інститутів у сферу особистого життя людей, які перебувають у шлюбі.

Мета статті – визначити принцип добровільності шлюбу та його елементи, щоб оцінити рівень свободи людини та межі втручання органів державної влади, в тому числі і суду, у сферу особистого життя людини, з урахуванням досягнень римської правової системи та її рецепції в сучасне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Принцип добровільності шлюбу бере свій початок у римській правовій системі. При цьому він оформлений був не відразу, його становлення відбувалося поступово і було пов'язане зі зміною підвалин сім'ї. В архаїчну епоху, в період існування агнатської сім'ї, в якій всі члени сім'ї були підпорядковані главі сім'ї – *paterfamilias*, про жодну добровільність шлюбу не могло йти й мови. *Paterfamilias* мав абсолютну владу в сім'ї і міг одноосібно вирішувати всі питання, включно з питаннями життя і смерті, без урахування думки решти членів сім'ї, навіть під час укладення шлюбу. Хоча чоловік і жінка формально давали згоду на укладення шлюбу, фактично у них не було реальної можливості зробити самостійний вибір щодо його укладення.

І лише з послабленням батьківської влади над членами сім'ї, набуттям такими членами сім'ї самостійності, принцип добровільності шлюбу знайшов своє закріплення у правових актах Римської держави. Однак, вимога про обов'язкову згоду на укладення шлюбу *paterfamilias* зберігалася в римському праві практично до кінця.

Павло стверджував, що не може бути здійснений шлюб інакше як за згодою всіх, тобто тих, хто одружується і в чий владі вони перебувають (D. 23.2.2), а Клеменс додавав, що син сімейства не може бути примушений до шлюбу (D. 23.2.21). Таким чином, незважаючи на необхідність отримання згоди на укладення шлюбу *paterfamilias*, згода тих, хто одружувався, була обов'язковою, а примус до укладення шлюбу не допускався. Ба більше, рим-

ське право передбачало певні гарантії від зловживань з боку глави сімейства, чия згода необхідно було отримати, на той випадок, якщо він не надавав у такій згоді. У гл. 35 Юлієвого закону передбачено, що особи, які протиправно забороняють своїм дітям, які перебувають під їхньою владою, одружуватися або виходити заміж, згідно з конституцією божественних Севера й Антоніна, примушуються проконсулами та презесами провінцій одружуватися та видавати заміж (своїх) дітей і давати придане (D. 23.2.19).

У період імперії деякі правителі римської держави робили спроби до встановлення обов'язку громадян до укладення шлюбу, однак ці заходи виявилися безрезультатними. Як зазначав Л. Н. Казанцев, «римський народ на початку вже своєї історії поставивши право вище релігії, не зробив шлюб юридично обов'язковим і не забороняв безшлюбності» [6, С. 5]. Тому вибір про те, чи укласти шлюб, завжди був за людиною.

Принцип добровільності шлюбу на етапі його укладення має концептуальне значення і в сучасному праві. Однак, на жаль, у сімейному законодавстві України принцип добровільності шлюбу не знайшов свого закріплення у ст. 7 СК, у якій перелічено загальні засади регулювання сімейних відносин. Правило про добровільність шлюбу закріплено в ст. 24 СК лише як одну з умов укладення шлюбу. Однак, незважаючи на це, принцип добровільності шлюбу все одно розглядається вченими як принцип сімейного права [4, С. 343], що видається абсолютно обґрунтованим.

Сімейне законодавство України включає гарантії для дотримання цього принципу. Ці гарантії закріплені в СК у вигляді обов'язкових для виконання правил.

По-перше, право на укладення шлюбу мають лише особи, які досягли шлюбного (18 річного) віку і володіють повною дієздатністю, тобто ті, які можуть усвідомлювати не тільки значення реєстрації шлюбу, а й наслідки його укладення. Відповідно до ч. 2 ст. 24 СК реєстрація шлюбу з особою, яку визнано недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, не допускається і є підставою для недійсності шлюбу.

По-друге, наявність добровільної згоди на укладення шлюбу перевіряється органами держави (органом ДРАЦСу) у кілька етапів. Першим етапом, на якому підтверджується взаємна згода на укладення шлюбу є етап подання заяви про реєстрацію шлюбу. Відповідно до ч. 2 ст. 28 СК заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто. І лише в тому разі, якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, допускається подання такої нотаріально посвідченої заяви через представника. Другим етапом, на якому підтверджується взаємна згода на укладення шлюбу є безпосередньо сам етап його реєстрації. Відповідно до ст. 34 СК присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою. Окремо в законодавстві закріплюється заборона на реєстрацію шлюбу через представника. Як гарантію дотримання принципу добровільності слід також розглядати і загальне правило про реєстрацію шлюбу через місяць після подачі заяви до органів ДРАЦСу. Як правило, більшості людей цього часу достатньо для того, щоб зрозуміти значення укладення шлюбу та його наслідки і за необхідності відмовитися від такого рішення, якщо заяву на реєстрацію шлюбу було подано імпульсивно, а не обдуманно.

По-третє, подання заяви про реєстрацію шлюбу не покладає на заявників зобов'язання укласти шлюб. Отже, відмова від укладення шлюбу є правомірною дією і не може слугувати підставою для притягнення до юридичної відповідальності особи, яка відмовилася від укладення шлюбу. Саме тому обов'язок компенсувати інший

стороні витрати, понесені нею під час підготовки до весілля, ані наука, ані судова практика не розглядає як міру відповідальності. Крім того, не можна також того, хто відмовився від реєстрації шлюбу, зобов'язати до компенсації моральної шкоди. Хоча аналіз судової практики показує, що спроби притягнути до відповідальності у вигляді компенсації моральної шкоди таких осіб все ж таки робляться. Однак суди такі вимоги залишають без задоволення, хоча аргументація таких рішень іноді буває спірною. Так, у постанові Харківського апеляційного суду у справі № 640/7687/16-ц відмову від задоволення позовних вимог щодо відшкодування моральної шкоди за ухилення від реєстрації шлюбу обґрунтовано тим, що в матеріалах справи відсутні докази причинного зв'язку між порушеннями допущеними відповідачем, на які посиляється позивач, і заподіяною моральною шкодою [10], а в рішенні Хмельницького міськрайонного суду у справі № 2218/20517/2012 причиною відмови стало те, що такий спосіб захисту прав, як відшкодування моральної шкоди, не передбачено сімейним законодавством [11]. Як було зазначено вище, відмова в задоволенні таких вимог має бути зумовлена відсутністю складу правопорушення в діях відповідача. Таким чином, немає підстав для його притягнення до юридичної відповідальності у вигляді компенсації моральної шкоди.

По-четверте, як гарантії дотримання принципу добровільності шлюбу необхідно розглядати і заходи публічно-правового характеру, що закріплені у ст. 151-2 КК, згідно з якою примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Таким чином, аналіз законодавства України дає підстави для висновку про те, що в Україні створено надійний механізм гарантій, які дають змогу додержуватися історично сформованого і міжнародно визнаного принципу добровільності шлюбу під час його укладення. Водночас при дослідженні цього принципу, як уже було сказано, не можна обмежуватися лише етапом укладення шлюбу. Принцип добровільності шлюбу означає також і те, що він має бути добровільним для подружжя впродовж усього часу його існування. Саме тому в якості одного з найважливіших елементів цього принципу є свобода розлучення.

Безсумнівно, що свобода розлучення є необхідною гарантією принципу добровільності шлюбу. Однак слід зазначити, що розлучення та його правове регулювання в усі часи залишалися однією з найскладніших і найбільш обговорюваних тем. Це зумовлено тим, що шлюб, як уже було зазначено, являє собою цінність не тільки для осіб, які в ньому перебувають, шлюб відіграє важливу соціальну та економічну роль у житті суспільства і держави. Це розуміли державні діячі, філософи, юристи в усі часи. Відомий французький учений Леон Дюгі як найточніше писав, що від волі приватних осіб залежить одружитися чи не одружитися, але якщо вони одружилися, то вже не належать собі, тому що мають виконувати певну соціальну функцію.

Усвідомлюючи і визнаючи важливу соціальну роль шлюбу як основи сім'ї і середовища для народження, виховання та утримання дітей, держави довгий час встановлювали жорсткі імперативні обмеження щодо права подружжя на розірвання шлюбу, іноді практично позбавляючи подружжя такого права. Критикуючи такий підхід до регулювання шлюбних відносин, вітчизняні цивілісти ХІХ зазначали, що перетворюючи шлюб на клітку, в яку можна вільно увійти, але яка негайно ж наглухо замикається, надаючи йому характер зовнішньої примусовості, держава цим самим у високому ступені спотворює ту обстановку, яка необхідна для справжнього розвитку морального боку шлюбного союзу. Вони також підкрес-

лювали, що жодне із сучасних законодавств не знає такої свободи розлучень, яка існувала в Римі, і тим не менш римське сімейне життя навряд чи було менш міцним і стійким, ніж наше сучасне. У цьому відношенні історія римського шлюбного права є найвищою мірою повчальною: був принаймні один народ, який знав повну свободу розлучень і який від цього не загинув.

Слід зазначити, що римське суспільство пройшло тривалий шлях розвитку до того як було сформульовано принцип свободи розлучення. Ця свобода з'явилася лише тоді, коли послабилися патріархальні підвалини римської сім'ї, а окремі члени сім'ї отримали більше прав. Л. Н. Казанцев справедливо зазначав, що «з поступовим падінням впливу родових зв'язків на приватно-правове життя їхніх членів та зумовленим цією обставиною розвитком особистих прав чоловіка і дружини, старі обмеження поступово зникають, і свобода розлучення зростає; а ускладнення сімейних стосунків з покращенням особистого становища дружини у домі чоловіка збільшує приводи до розлучення та відповідно до цього розвиваються причини, що виправдовують його» [6, с. 159].

Гай, визначаючи сутність розлучення, писав, що воно походить від відмінності або від того, що ті, хто припиняють шлюб, розходяться по різні боки. При заяві про припинення шлюбу (тобто при відмові від шлюбу) вживаються такі вирази «май у себе твої речі» або ж «візьми з собою твої речі» (D. 24.2.2). Таким чином, римські юристи як найточніше звернули увагу на відсутність спільності у подружжя як обов'язкового елемента сімейного життя, що і було і причиною, і водночас наслідком розлучення.

У римському праві на перших етапах розлучення допускалося у виняткових випадках за ініціативою чоловіка і то, з дуже обмежених причин. Однак, згодом, свобода розлучення досягла таких масштабів, що не мало вже значення, ні хто є ініціатором розлучення, ні що є його причиною. Як зазначала О. О. Підпригора, одним із основних принципів римського сімейного права було дотримання абсолютної свободи розлучення в усі часи Римської держави. Проте повна свобода розлучення породжує певні негативні наслідки [12, С. 74]. Таким негативними наслідками для римської держави і суспільства стало знецінення інституту шлюбу та сім'ї, внаслідок чого відбулося падіння моральних засад у суспільстві. У зв'язку з цим, стало цілком природним, що правителі римської держави докладали зусиль для боротьби зі зростаючою кількістю розлучень. Як зазначає Є. О. Харитонов, в імператорський період боротьба з розлученнями велася головним чином шляхом встановлення невідгінних майнових наслідків для ініціатора розлучення або особи, винної в розлученні [13, С. 131].

Сучасне українське законодавство дозволяє відносно просто розірвати шлюб. Як правило, в Україні не виникає значних труднощів з процедурою розлучення для подружжя. Залежно від наявності спільних неповнолітніх дітей та взаємної згоди подружжя, може відрізнятися процедура розірвання шлюбу. За відсутності спільних неповнолітніх дітей та наявності згоди обох з подружжя на розірвання шлюбу, шлюб може бути розірваний в адміністративному порядку, тобто в органах державної реєстрації актів цивільного стану. За наявності ж спільних неповнолітніх дітей та (або) відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу, шлюб розривається в суді. При цьому основне завдання суду полягає в захисті майнових та особистих немайнових прав та інтересів дітей, які можуть постраждати від розірвання шлюбу батьків.

Слід зазначити, що досить тривалий час, у сімейному законодавстві України були передбачені деякі обмеження права на розлучення в суді. Так, відповідно до ст. 110 СК було встановлено заборону на розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя впродовж вагітності жінки на впродовж року після народження дитини. На відміну від законодавства радянського періоду, в якому

мораторій на розірвання шлюбу поширювався тільки на чоловіків, Сімейний кодекс 2002 року встановлював це обмеження для обох сторін, як для жінок, так і для чоловіків. Такий захід пояснювався як усуненням гендерної асиметрії в сучасному українському законодавстві, так і тим, що він «забезпечував дружині психологічний захист не лише від дій свого чоловіка, а й від власних поспішних рішень, агресії проти самої себе [16, С. 232]». Цілком природно, що таке обмеження права на розлучення активно критикувалося в науковій літературі. Так, І. В. Жилінкова вказувала, що якщо заборона на звернення до суду за розірванням шлюбу щодо чоловіка виправдана (забезпечення спокою дружини протягом вагітності та після народження дитини), то щодо дружини вона видається несправедливою [14, С. 359].

Законом України від 20.11.2024 року скасовано обмеження на розірвання шлюбу під час вагітності та протягом року після народження дитини, що, однозначно, посилює принцип добровільності шлюбу в правовій системі України. Однак, для забезпечення повної свободи розірвання шлюбу залишилося вирішити кілька питань, що стосуються судового порядку розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя. Основна складність полягає у визначенні повноважень суду при ухваленні рішення про розірвання шлюбу. І тут необхідно окреслити дві проблеми.

Перша проблема пов'язана з пошуком відповіді на запитання про те, чи має право суд відмовити в задоволенні позову про розірвання шлюбу? Відповідно до ч. 2 ст. 112 СК суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення. Таким чином, закон ставить ухвалення рішення про розірвання шлюбу в залежність від розсуду суду. Верховний Суд у п. 10 Постанови Пленуму конкретизує, що проголошена Конституцією України охорона сім'ї державою полягає, зокрема, в тому, що шлюб може бути розірвано в судовому порядку лише за умови, коли встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечитиме інтересам одного з них або інтересам їхніх дітей. З цією метою наголошує, що суди повинні уникати формалізму під час вирішення позовів про розірвання шлюбу, повно і всебічно з'ясовувати фактичні взаємовідносини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, враховувати наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя, забезпечувати участь у судовому засіданні, як правило, обох сторін. На підставі викладеного, можна зробити висновок, що суд має право відмовити в задоволенні позову про розірвання шлюбу, якщо подані позивачем докази щодо неможливості збереження шлюбних стосунків будуть визнані недостатньо переконливими. Заради справедливості необхідно зазначити, що судовою практика все ж таки йде шляхом задоволення позовів про розірвання шлюбу. Із зазначеної вище причини, відмови в задоволенні таких позовів в актуальній судовій практиці не трапляються, що не знімає необхідності виключення із сімейного законодавства норм, які ставлять ухвалення рішення про розірвання шлюбу в залежність від причин, перелічених у законі.

Наступною проблемою, яка порушує принцип добровільності шлюбу, є можливість і доцільність застосування судом заходів щодо примирення подружжя. Так, відповідно до ч. 7 ст. 240 ЦПК у справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи і призначити строк для примирення подружжя, який не може перевищувати шість місяців. І лише в тому випадку, якщо один із подружжя вчинив домашнє насильство, заходи щодо примирення подружжя не вживаються.

Застосування заходів щодо примирення подружжя не можна розглядати інакше як грубе вторгнення держави

в особі суду у сферу особистого життя людини. Ухвалюючи таке рішення, суд принижує людську гідність позивача, не довіряючи йому в ухваленні рішення про перебування в шлюбі. Держава, з якихось відомих тільки їй причин, не дає можливості людині самостійно прийняти рішення про те, чи хоче вона перебувати у шлюбі, делегуючи прийняття такого рішення судді. Відкладаючи ухвалення рішення про розірвання шлюбу, суддя тим самим порушує основні права людини – право на сім'ю, право на справедливий суд, право на захист честі та гідності, і нарешті, право на добровільність шлюбу. Саме тому, суддя, який стоїть перед вибором щодо застосування заходів із примирення подружжя, повинен пам'ятати про те, що відповідно до ч. 1 ст. 10 ЦПК суд при розгляді справи керується принципом верховенства права, основна мета якого «полягає, насамперед, в обмеженні влади держави над людиною, у забезпеченні від довільного втручання держави та її органів у певні сфери життєдіяльності людини [15]», а одним з його проявів є те, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Таке розуміння права не дає підстав для його отождествлення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [16]». Крім того, відповідно до ст. 6 ЦПК суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом.

Порушення принципу добровільності шлюбу суддею відбувається під час здійснення правосуддя при реалізації його професійних обов'язків у площині права на працю судді. Відмовляючись одразу задовольнити позов про розірвання шлюбу та відкладаючи розгляд справи, суддя порушує також ст. 9 Кодексу суддівської етики, згідно з якою він повинен поважати людську гідність, яка є джерелом усіх прав і свобод людини та їхньою основою, та ст. 6 Європейської конвенції про права людини (право на розгляд справи в розумні строки, розгляд справи за умови рівних можливостей сторін).

Саме тому вбачається, що застосування судом заходів щодо примирення подружжя можливе виключно за згоди обох з подружжя на такий захід. Якщо ж ініціатор розлучення наполягає на розірванні шлюбу за загальною процедурою, то суд не має права відкладати розгляд справи, навіть у тому випадку, якщо про це клопоче відповідач. Тим більше, суд не може застосувати ці заходи за своєю ініціативою. Таке рішення буде грубим порушенням посадових повноважень і правил суддівської етики, що може стати, зокрема, й підставою для дисциплінарної відповідальності судді.

Висновки. Отже, принцип добровільності шлюбу є принципом сімейного права, на основі якого базується правове регулювання не тільки укладення шлюбу, а й його припинення. Правові гарантії дотримання цього принципу містяться в різних галузях законодавства України, до яких, зокрема, належать сімейне законодавство, цивільно-процесуальне законодавство, кримінальне законодавство. Однак, аналіз чинного законодавства України засвідчує наявність правових норм щодо неприпустимості втручання держави у сферу особистого життя людини, важливою складовою якої є добровільність шлюбу. Тому пропонується внести деякі зміни до законодавства для усунення порушень принципу добровільності шлюбу. А саме: необхідно виключити із сімейного законодавства норму, яка допускає ухвалення судом рішення про розірвання шлюбу за позовом

одного з подружжя за умови, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення. Для розірвання шлюбу необхідне і достатнє лише волевиявлення одного або обох з подружжя на припинення шлюбу. Крім того,

пропонується закріпити в цивільно-процесуальному та сімейному законодавстві правило про те, що заходи щодо примирення подружжя можуть бути застосовані судом лише за згоди на це обох з подружжя. Пропоновані зміни до законодавства слугуватимуть гарантією дотримання принципу добровільності шлюбу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція про згоду на укладання шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 7.11.1962. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62K02U>
3. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 19.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
4. Менджул М. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород. Видавництво Олександра Гаркуші. 2019. 420 с.
5. Gibbon, E. The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. London: Strahan & Cadell, 1776-1789.
6. Казанцев Л. Н. Въ связи съ историческими формами римскаго брака. Періодъ языческой. Историко-юридическое изследование. Київ. 1892.
7. Балко О. О. Інститут шлюбу за римським право та його рецепція у континентальному типі. Дисертація... канд. юрид. наук. 12.00.01. Львів. 2015. 185 с.
8. Сафончик О. І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні. Дисертація канд. Юрид. наук... 12.00.03. Одеська національна юридична академія. Одеса. 2015.
9. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві. Дисертація. 081 Право. Хмельницький. 2022. 227 с.
10. Постанова Харківського апеляційного суду за справою № 640/7687/16-ц від 20.04.2023 р. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110389404>
11. Рішення Хмельницького міськрайонного суду за справою № 2218/20517/2012 від 21.12.2012. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28609610>
12. Підпригора О. А. Основи римського приватного права. Підручник. К.: Вища школа. 1995. 267 с.
13. Харитонов Є. О. Основи римського приватного права. Одеса: Фенікс. 2023.
14. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар/ за ред. І. В. Жилінкової. Х. Ксилон. 2008. 855 с.
15. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів“ від 20.06.2019 р. № 6-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004р. № 15-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.